

Į(ši)traukimas į socialinių paslaugų sistemą: nakvynės namų gyventojų ir socialinių paslaugų įstaigų darbuotojų požiūris¹

RASA INDRILIŪNAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Neoliberaliai gerovės politikai formuojant priklausomo nuo gerovės sistemos paramos gavėjo sampratą augantis paramos gavėjų skaičius, didėjanti tokios priklausomybės trukmė skatina diskutuoti apie „priklausomybės nuo paramos“ kultūrą ir dalies visuomenės narių patekimą į vadinamąją „institucinę grandinę“ (Metraux, Culbane 2006). Ši „institucinė grandinė“ palaikoma pačios gerovės sistemos ir jos struktūrinių dalių. Individų priklausomybė nuo tos sistemos pasireiškia jiems adaptuojant gerovės institucijų siūlomą tvarką ir taisykles. Socialiniam teisingumui visuomenėje palaikyti neoliberalioje gerovės valstybėje reikšmingos pasidarė įvairios socialinės kontrolės formos, marginalumo asimiliacijos ir deviacijos maskavimo praktikos. Nakvynės namai būsto neturintiems asmenims taip pat gali būti traktuojami kaip prevencinis mechanizmas, leidžiantis absorbuoti tariamas potencialias jais besinaudojančių asmenų grupės keliamas grėsmes. Straipsnyje siekiama atskleisti asmens įsitraukimo į gerovės valstybės paramos instituciją būdus, analizuojant vienos iš šių institucijų – nakvynės namų benamiams asmenims – gyventojų santykio su įvairiomis gerovės sistemos institucijomis ir jų darbuotojais patirtis. Nakvynės namų gyventojų patirtys iliustruojamos socialinės srities darbuotojų vertinimais, kuriais siekiama identifikuoti asmens prisitaikymo institucijoje veiksmus ir praktikas bei jų, kaip šios srities ekspertų, požiūrį į pačios institucijos vaidmenį, įtraukiant ir sukuriant priklausomybę nuo institucinės paramos.

Raktažodžiai: neoliberali socialinė gerovė, socialinės paslaugos, „institucinė grandinė“, nakvynės namai, benamiai.

Keywords: neo-liberal social welfare, social services, “institutional circuit”, homeless shelter, homeless.

1 Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Projektas „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokičių Lietuvoje“ (Nr. VPI-3.1-SMM-07-K-02-045).

Ivadas

M. Katzas (1997) pažymi, kad vienas svarbiausių gerovės politikos tikslų visada buvo susijęs su parama vargšams ir siekiu asimiliuoti marginalines visuomenės grupes, stengiantis jas įtraukti į visuomenę, priimant vyraujančias normas (Katz 1997, iš Schram et al. 2009). Šių tikslų įgyvendinimas istorijos tėkmėje pasireiškė skirtingomis formomis, varijavusiomis nuo gerovės paramos gavėjų stigmatizacijos, kuri, pastariesiems siekiant išvengti šios paramos ir tuo pačiu demonizuojančios „gerovės vargšo“ konotacijos, lėmė jų pastangas tapti „dirbančiais skurstančiaisiais“, iki neoliberalioje gerovės sampratoje atsirandančios „priklausomybės nuo gerovės paramos“ (angl. *welfare dependency*), keičiančios skurdo problemos suvokimą (Schram et al. 2009). Analizuodamas sąvokos konotaciją B. O’Connoras pažymi jos ideologinį atspalvį, kuriuo išreiškiamas kaltinimas skurdą ir nedarbą patiriantiems asmenims (O’Connor 2001). Autoriaus teigimu, ši samprata nėra nauja, kadangi „žvelgiant į ilgą JAV socialinės paramos tradiciją fiksuojama tendencija, kad, sykį sulaukęs tokios paramos, asmuo liaujasi taip pat intensyviai, kaip iki jos gavimo, ieškoti darbo ar stengtis įveikti kilusius sunkumus“ (O’Connor 2001, 221). Šiuo atveju galima kalbėti apie susiformavusią priklausomybės nuo gerovės paramos kultūrą, kuriai eksploatuoti sudaromos gana palankios sąlygos. Medikalizuojanti priklausomybės nuo „gerovės išlaikymo“ samprata formuoja gerovės sistemos vartotojo (kliento), kaip priklausomo, t. y. „sergančio“ asmens, kurį reikia „atpratinti“ nuo tokios priklausomybės, konotaciją. Ja išreiškiamas ir moralizuojantis požiūris, implikuojant, kad gerovės parama silpnina moralinį jos gavėjų tvirtumą ir atsakomybę (O’Connor 2001). Didėjantis priklausomų nuo gerovės paramos asmenų skaičius ir ilgėjantis šios priklausomybės laikotarpis skatina diskutuoti apie dalies nuo gerovės sistemos paramos priklausančių asmenų patekimą į vadinamąją „*institucinę grandinę*“ (angl. *institutional circuit*) (Metraux, Culhane 2006). „Institucinę grandinę“ palaiko pati gerovės sistema ir jos struktūrinės dalys, ji pasireiškia individų priklausomybe nuo gerovės valstybės elementų, adaptuojant gerovės institucijų siūlomą tvarką ir taisykles ir liekant šios sistemos rėmuose (Metraux, Culhane 2006). Siekiant sugrąžinti nuo gerovės paramos priklausomais tapusius asmenis, neretai įvardijamus socialiai atskirtaisiais asmenimis, į darbo rinką, bandoma juos disciplinuoti, skatinant tapti aktyviais gerovės sistemos dalyviais, užuot likus pasyviais gerovės paramos gavėjais (Schram et al. 2009). Tokį požiūrį ir jį lydintįs priemonės – socialinės paramos gavėjų dalyvavimo skatinimą, įtraukimo į paramos teikimo ir valdymo procesus bei sprendimų priėmimo veiksmus – dalis autorių sieja su neoliberalios gerovės sistemos vykdoma marketizacija ir siekiais

socialinėje srityje taikyti verslo modelius (Schram et al. 2009). Analizuojant vienos iš socialinės paramos sistemos įstaigų – nakvynės namų benamiams asmenims² – gyventojų santykio su įvairiomis gerovės sistemos institucijomis ir jų darbuotojais patirtis šiame straipsnyje siekiama atskleisti asmens ištraukimo į socialinės paramos³ institucijas būdus. Nakvynės namų gyventojų vyrų patirtys iliustruojamos ekspertų – socialinės srities darbuotojų vertinimais, kuriais siekiama identifikuoti asmens prisitaikymo institucijoje veiksnius ir praktikas bei jų, kaip šios srities ekspertų, požiūrį į pačios institucijos vaidmenį, įtraukiant ir sukuriant priklausomybę nuo institucinės paramos. Pažymėtina, kad straipsnyje pateikiami vienos, sąlygiškai nedidelės socialinės grupės (lyginant su kitomis socialinės paramos grupėmis, pavyzdžiui, nepasiturinčiais gyventojais, neįgaliaisiais), gana fragmentiški vadinamojo „institucinio ciklo“ vertinimai yra daugiau žvalgomojo pobūdžio. Šioms įžvalgoms tinkamai išplėtoti būtini gilesni ilgalaikiai tyrimai, apimantys ne tik minėtai socialinei grupei priskiriamų asmenų situacijos kaitos analizę, bet ir valstybės paramos institucijų plėtrą ir kaitą, įtraukiant visuomenės narius į paslaugų vartojimo ciklą.

Socialinės paramos „spąstai“ ir „institucinė grandinė“: nakvynės namų gyventojų atvejis

Neoliberalus gerovės valstybės diskursas, teikiantis prioritetą individualiai asmens atsakomybei už savo situaciją ir finansinę gerovę, „socialinio teisingumo palaikymo visuomenėje siekiu įvardija pagalbą, kuria stengiamasi palengvinti esamas individų problemas, tačiau nėra gilinamasi į šių problemų struktūrinę priežastis“ (Welsh, Parsons 2006, 52). L. Wacquantas (2008), M. Abramo-

- 2 Šiuo atveju nakvynės namai yra apibrėžiami kaip „laikino apnakvindinimo ar laikino apgyvendinimo paslaugas teikianti įstaiga, skirta neturintiems gyvenamosios vietos arba laikinai negalintiems ja naudotis asmenims (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“, 2006 m. balandžio 5 d. Nr. A1-93. Vilnius, *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1570). Apsistojusiųjų nakvynės namuose, krizių centruose asmenų kategorija, dėl galimybių ją apibrėžti administraciniais terminais, yra bene lengviausiai identifikuojama benamių kategorija, nes asmuo, patekdamas į socialinių paslaugų įstaigas, traktuojamas kaip jų „klientas“, paslaugų gavėjas (Mayock, Corr 2013).
- 3 Socialinės paramos sistemą Lietuvoje sudaro pinigine socialinė parama ir socialinės paslaugos (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“, 2006 m. balandžio 5 d. Nr. A1-93. Vilnius, *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1570). Šiame straipsnyje socialinė parama analizuojama kaip socialinės paslaugos, tačiau tekste jos kartais įvardijamos ir bendresne – socialinės paramos – sąvoka.

vitz (2012), apibūdindami neoliberalią gerovės sistemą pažymi, kad, vykstant struktūriniais pokyčiams, išaugus skurdui ir kitoms socialinėms problemoms, socialinio teisingumo palaikymas visuomenėje pasidarė neatsiejamas nuo įvairių socialinės kontrolės formų (pavyzdžiui, socialines paslaugas imta labiau riboti teisiniais reikalavimais), marginalumo asimiliacijos ir deviacijos maskavimo praktikų. S. Metraux'as ir D. P. Cullhane'as (2004) pažymi, kad nakvynės namai neoliberalios gerovės valstybės poveikiu traktuojami kaip prevencinis mechanizmas, leidžiantis absorbuoti potencialias jais besinaudojančių asmenų grupės keliamas grėsmes. Šiuo būdu nakvynės namų paslaugomis besinaudojančių asmenų (ir kitų socialinės atskirties grupių) marginalizavimas ir stigmatizacija, anot L. Wacquant (2000), atlieka išankstinę penologinę funkciją. D. Lyonas (2007) tokį sisteminių, fokusuotą ir rutinizuotą gerovės institucijų dėmesį jų paslaugomis besinaudojančių asmenų charakteristikoms įvardija gerovės „priežiūra“, kuri pasižymi jų reguliacija, siekiu daryti įtaką ir valdyti (Lyon 2007, 14). Benamių gyvenimo būdo, kasdienio išgyvenimo poreikiams tenkinti palaikomų nelegalių praktikų kriminalizavimas lemia jų įkalinimo riziką (Snow et al. 1989). Šią riziką autoriai taip pat sieja su benamiams asmenims priskiriamu deviantiniu elgesiu, išmaldos prašymu, smulkiais viešosios tvarkos pažeidimais, neretai vedančiais būsimo laisvės apribojimo link (Snow et al. 1989; Metraux, Cullhane 2004). Stebėdami benamių ir įkalinimų asmenų skaičiaus didėjimą pastaraisiais dešimtmečiais S. Metraux'as, ir D. P. Cullhane'as (2004) tokią padėtį sieja su integraciniais sunkumais, dažnai lemiančiais ir pakartotinę įkalinimo riziką asmenims, grįžusiems iš įkalinimo įstaigų. Įkalinimo patirtį įvardijant kaip vieną iš benamystės rizikų, kai susiduriama su gyvenamosios vietos nestabilumo problemomis, benamystė tuo pačiu gali būti traktuojama kaip didinanti riziką būti įkalintam (Metraux, Cullhane 2004). M. Ackermann (2010) pažymi, kad įkalinimo patirtis ir benamystė bene dažniausiai analizuojamos benamiams teikiamų socialinių paslaugų kontekste, nes šios patirtys labai dažnai lemia, kad jie taptų nuolatinais nakvynės namų, krizių centrų, priklausomybių gydymo centrų lankytojais. Įvairūs tyrimai atskleidžia, kad įkalinimo patirtis dažnai apsunkina ir asmens galimybes palaikyti socialinius tinklus, turėti darbą – ši aplinkybė neretai sąlygoja jo benamystės situaciją ir padidina pakartotinio nusikalstamumo ir įkalinimo riziką (Ackermann, 2010).

Po 1980 m. JAV padidėjęs benamių asmenų skaičius, augantys būsto išlaikymo kaštai lėmė nakvynės namų reikšmės šalyje didėjimą ir tai, kad jie virto ilgalaikiais namais daugeliui asmenų. Susidariusi situacija neišvengiamai paskatino šių įstaigų biurokratizavimą ir institucionalizaciją,

pasireiškusių papildomomis taisyklėmis ir normomis (Stark 1994). Įstaigų, į kurias trumpesniai ar ilgesniai laikotarpiui patenka benamiai asmenys – nakvynės namų, ligoninių, krizių centrų – reikšmę benamiams asmenims nagrinėjantys autoriai pažymi jų atliekamą latentinę rezidentinę „institucinio ciklo“, arba „institucinės grandinės“, kurioje migruoja benamiai asmenys, funkciją (Hopper et al. 1997, iš Metraux, Cullhane 2004). Patekimas į vadinamąją „institucinę grandinę“, tai yra į nakvynės namus ir kitas panašaus pobūdžio socialines paslaugas teikiančias įstaigas iš įkalinimo įstaigos išėjusiems asmenims tuo pačiu leidžia kompensuoti bendruomeninių integracinių mechanizmų trūkumą (Metraux, Cullhane 2004). Kita vertus, ne tik minėtų institucijų paslaugų gavėjai susiduria su pasirengimo integruotis į visuomenę stygiu, bet ir pati visuomenė, remiantis įvairių tyrimų duomenimis, dažnai nėra pasirengusi priimti asmenų, buvusių įkalinimo įstaigų arba socialinės gerovės sistemos institucijų klientų (Culhane et al. 2011). Kriminalizuojantis ir stigmatizuojantis neoliberalus gerovės institucijų diskursas, pasireiškiantis taisyklėmis, normomis, ir neigiamas, stigmatizuojantis visuomenės požiūris gali būti įvardijami kaip reikšmingi demotyvuojantys veiksniai, palaikantys individo socialinę izoliaciją, pasireiškiančią jo pasilikimu „institucinėje grandinėje“.

Institucinė izoliacija, kaip pažymi S. L. DeWard ir A. M. Moe (2010), remiantis benamių tyrėjais G. Dordicku (1996), D. A. Snow ir L. Andersonu (1993), L. R. Starku (1994), lemia nakvynės namų ir panašaus pobūdžio socialines paslaugas benamiams asmenims teikiančių įstaigų virtimą „totalinėmis institucijomis“. Šios sąvokos autorius E. Goffmanas (1961) „totalinę instituciją“ apibrėžia kaip „gyvenamąją vietą, kurioje yra apsistojusi didelė grupė panašią situaciją patiriančių, atskirtų nuo visuomenės, kontroliuojamų asmenų“ (Goffman 1961, 11), ir nakvynės namų neįvardija kaip totalinės institucijos. Tuo tarpu L. R. Starkas (1994), remdamasis *gofmaniškąja* „totalinės institucijos“ samprata, teigia, kad „nakvynės namai tampa viena iš totalinių institucijų, kai nakvynės namų gyventojas prisiimtas vaidmuo blokuoja jo arba jos gebėjimus atlikti pagrindinius žmogiškus vaidmenis – draugo (-ės), mylimojo (-osios), vyro, žmonos, tėvo, motinos ir pan.“ (Stark 1994, 557). Galima teigti, kad patekdamas į tokio tipo institucijas, kuriose taisyklių ir normų pagrindu yra „formaliai administruojamas gyvenimo ciklas“ (Goodman 2013), apimantis įvairias kasdienio gyvenimo rutinas – miegą, valgymą, darbą, poilsį – asmuo neišvengiamai yra verčiamas keisti gyvenimo būdą

ir praktikas. Kasdieniame gyvenime aukščiau minėti veiksmai paprastai priklauso skirtingoms sferoms, tuo tarpu totalinėje institucijoje jie praranda skiriančias ribas (Goodman 2013).

Kita vertus, vadinamąją „institucinę grandinę“ galima traktuoti ir kaip vieną joje esančios socialinės grupės strategijų, leidžiančių asmenims sumažinti patiriamą socialinį nesaugumą ir riziką, palaikyti kasdienio gyvenimo rutinizaciją. A. Giddensas pažymi, kad „rutiniški dalykai, kuriais vadovaujasi individai, kai jų laiko ir erdvės keliai susikryžiuoja kasdienio gyvenimo kontekstuose, padaro tą gyvenimą „normalų“ ir „numatomą“ (Giddens 2000, 162–163). Nuolatinės individo pastangos išvengti nerimo ir nesaugumo lemia nuolatinį kasdienį jo mokymąsi, ilgainiui leidžiantį atsiriboti nuo įvykių ar problemų, kurie galėtų sukelti minėtus nerimo ir nesaugumo pojūčius. Kasdienės praktikos šį atsiribojimą paverčia išmoktu, išugdytu dalyku, sukuriančiu „apsauginį kokoną“, suvokiamą kaip įprastinės veiklos pagrindą (Giddens 2000, 166). Jį A. Giddensas sieja su E. Goffmano sąvoka *Umwelt*, kuri apibūdinama kaip „(visiško) normalumo, kuriuo apsigaubia individai ir grupės, šerdis“ (Giddens 2000, 164). Individas išlaiko *Umwelt* – „savąjį“ saugų pasaulį nepriklausomai nuo kintančių situacijų, nes jį supantis „apsauginis kokonas“ leidžia palaikyti pasitikėjimą ir pasaulio „be įvykių“ rutiniškumą, kuris kartu yra ir jo rezultatas (Giddens 2000, 166). *Umwelt* išlaikymu galima aiškinti asmens išitraukimą į „institucinę grandinę“, nes, būdamas joje, asmuo gali išlaikyti saugumą – pasaulį „be įvykių“, nedarant reikšmingų sprendimų, kurie šiuo atveju reikštų nesaugumą, o aplinkui vykstančius įvykius priimti kaip negrėsmingus.

Pavieniai, epizodiniai benamystės tyrimai, neretai sukoncentruoti į benamystės priežasčių analizę, leidžia, kaip pažymi I. Anderson (2001), tik apčiuopti tam tikras „institucinės grandinės“, į kurią patenka dalis asmenų, tendencijas, o gilesnei ir detalesnei analizei, identifikuojant kompleksinius faktorius, apsunkinančius galimybes turėti nuolatinį būstą, reikalingi longitudinaliniai „benamystės trajektorijų“ tyrimai.

Tyrimo metodologija

Siekiant apibrėžti nakvynės namų gyventojų dalyvavimo „instituciniame cikle“ situaciją, identifiukuoti esminius patekimo į šį ciklą veiksnius ir priežastis 2013 m. buvo atliktas tyrimas, pasitelkiant kokybinius tyrimo metodus: individualaus interviu ir fokus grupės interviu. Tyrimo imtį sudarė Vilniaus

ir Kauno nakvynės namuose bei jų padaliniuose apsistoję asmenys – vyrai⁴ (su jais buvo atliekami individualūs pusiau struktūruoti interviu) ir socialinių paslaugų įstaigų darbuotojai, su kuriais buvo atliekamas fokus grupės interviu. Pagrindiniai informantų atrankos kriterijai individualiems interviu buvo turima gyvenimo (ar laikino apsistojimo) patirtis nakvynės namuose bei turima įkalinimo ir (arba) gyvenimo vaikų globos namuose patirtis. Iš viso atlikta 15 interviu, jų trukmė – nuo 31 min. iki 1,57 min. Sudarant individualių interviu gaires įtraukti klausimai, kuriais siekta išsiaiškinti, kokie gyvenimo įvykiai galėjo nulemti dabartinę informanto padėtį, palaikomų socialinių ryšių tinklą ir jo pobūdį, požiūrį į socialinės paramos institucijas ir jų darbuotojus.

Sudarant fokus grupės dalyvių imtį buvo naudojama maksimaliai įvairių situacijų atranka, apimant kuo įvairesnius tiriamo reiškinio atvejus, siekiant nustatyti bendrus tiriamajam atvejui būdingus bruožus (Bitinas ir kt. 2008). Į fokus grupės diskusiją buvo įtraukiami globos namuose, vaikų dienos centruose, nuteistųjų informacijos centruose, nakvynės namuose dirbantys darbuotojai (6 asmenys). Grupinės diskusijos trukmė – 1 val. 58 min. Formuluoiant fokus grupės klausimus skirtingų institucijų ekspertams didžiausias dėmesys buvo skiriamas asmenų, priklausomų nuo institucijų teikiamos paramos, gilesniam pažinimui, priešasčių, palaikančių minėtų asmenų santyki su institucija ir jos darbuotojais išryškinimui; jų ir darbuotojų kuriamam ir palaikomam santykiui, savarankiškumo ugdymo problematikai; skirtingų institucijų darbuotojų požiūriui į savo klientus ir darbą su jais, bendrosios politikos įtaką kasdieniam institucijos funkcionavimui, materialinius ir žmogiškuosius resursus; viešosios nuomonės įtaką darbui ir klientų savivokai, valdžios sprendimų įtaką tiesioginiam darbui ir kt.

Ir individualūs interviu, ir fokus grupės interviu, informantams sutikus, buvo įrašomi diktofonu ir vėliau transkribuojami. Laikantis tyrimo etikos visų tyrimo dalyvių vardai pakeisti. Surinktos empirinės medžiagos ana-

4 Vyrų pasirinkimas tyrimui grindžiamas vyrų ir moterų situacijos gerovės valstybės institucijose skirtumais. Nors skurdo feminizacija – plačiai studijuojamas reiškinys, ir moterų skurdas bei benamystė traktuojama kaip labiau kompleksinė nei vyrų (dėl vaikų priežiūros, didesnių, lyginant su vyrais, viktimizacijos mastų) (DeWard, Moe 2010), moterys dažniau tampa nuolatinėmis gerovės valstybės klientėmis (dėl socialinių išmokų sistemos) nei vyrai. *Beklasiai* vyrai dažniau virsta baudžiamosios valstybės sistemos vadybos ir administravimo dalimi, juos traktuojant kaip pavojingus visuomenei ir eliminuojant iš nuolatinio dalyvavimo socialinio aprūpinimo sistemoje ir dažniau „nukreipiant“ į baudžiamąją sistemą (Wacquant 2008). Remiantis šiuo aspektu įvairiuose tyrimuose grindžiamas didesnis vyrų, lyginant su moterimis, „cirkuliacinis institucinis ciklas“ (Mayock, Sheridan 2013).

lizė buvo atliekama naudojant turinio analizės metodą. Remiantis autorių M. Huberman ir M. Miles (1994) siūlomais šio metodo taikymo principais vyko transkribuoto interviu teksto skaitymas, atliktas kategorijų ir subkategorijų išskyrimas, lyginimas tarpusavyje ir apibendrinimas.

|(si)traukimo į „institucinę grandinę“ trajektorijos:
„nebuvo į ką atsiremti“ arba „tos visos problemos atkrenta... gerai, kai yra, kas sutvarko“

Tyrimo rezultatai atskleidžia nakvynės namų gyventojų patirtis ir praktikas socialinių paslaugų įstaigoje, jų įsitraukimą į vadinamąją „institucinę grandinę“ lėmusius veiksnius, santykius su kitais toje pačioje situacijoje esančiais asmenimis ir tų įstaigų darbuotojais. Šiuos duomenis papildo socialinių paslaugų įstaigų darbuotojų požiūrio į asmenų, įsitraukusių į „institucinį ciklą“ ir tapusių „priklausomais“ nuo gerovės valstybės paramos vertinimai ir pastabos apie valstybės institucinius mechanizmus, lemiančius ir palaikančius tokį įsitraukimą, taip pat – visuomenės požiūrį į pažeidžiamiausias visuomenės grupes, kurias šioje situacijoje yra ir vienas veiksnys, palaikančių minėtą „institucinę priklausomybę“.

Įsitraukimas. Vienu esminių įsitraukimo į „institucinį ciklą“ (šio tyrimo rėmuose apėmusį stacionarių socialinių paslaugų įstaigas – globos namus ir nakvynės namus) momentų fokus grupės dalyviai įvardijo apsisistojimo įstaigoje trukmę, kuri reikšminga teikiamos pagalbos efektyvumui ir lemia asmens išėjimą iš (šiuo atveju) benamystės situacijos. Kaip pažymėjo viena socialinė darbuotoja, „lengviausia pasiekt rezultato, kad jis vėl išeitų į tą savarankišką gyvenimą“ (D4), yra dirbant su trumpą (vieno, dviejų mėnesių) patirtį gyvenimo nakvynės namuose turinčiais asmenimis. Darbuotojos naratyve „rezultatas“ suvokiamas kaip sėkminga socialinė pagalba, leidžianti ją gavusiam asmeniui integruotis į visuomenę ir negrįžti į socialinės paramos įstaigą. Tuo tarpu ilgą benamystės trukmę fokus grupės dalyviai siejo su įstaigos tvarkos, taisyklių ir praktikų internalizacija, ribojančia asmens savarankiškumą ir apsunkinančia socialinių darbuotojų darbą. Iš socialinės darbuotojos pasakojimo ryškėja, kad didžiąjai daliai visuomenės narių įprastomis laikomos praktikos, dažnai reikalaujančios gana minimalių pastangų, ilgalaikės gyvenimo institucijoje patirtis turintiems asmenims tampa sudėtingos:

Su ilgalaikiais (benamiais) tai turbūt yra išvis be proto ilgas darbas, nes ateina žmogus, tu sakai, tu turi dokumentą? Ne, tai čia labai sudėtinga, o

realiai tas sudėtinga – nueiti į dvi vietas (įstaigas), bet vat žmogui jau yra per sudėtinga net į tas dvi vietas (įstaigas) nueiti (D4).

Socialinių paslaugų teikimo įstaigų tinklas, gana lengvai prieinamos jo paslaugos, leidžiančios asmeniui nesunkiai patenkinti pagrindinius poreikius, fokus grupės dalyvių siejamas su ambicijų mažėjimu ieškotis būsto ir darbo. Gaunama parama, sąlygodama gana saugią situaciją, siaurina ir riboja asmens veiklos galimybių lauką, nes, anot socialinės darbuotojos, jis „įsisuka kaip voverė rate“ – čia pavalyt, čia drabužiai, aha, čia taip, čia anai“ (D2). Adaptacija socialinių paslaugų įstaigoje, jos vidinės kultūros, praktikų ir taisyklių perėmimas fokus grupės dalyvės įvardijamas kaip ilgainiui lemiantis šios institucijos vartimą „sava“ saugia vieta: „Jisai išgyvena tame (įstaigoje)... pasilieka prie to mažai arba minimaliai, ką turi (įstaigoje, laikydamasis jos tvarkos taisyklių)“ (D2). Kita fokus grupės dalyvė asmens pasilikimą institucijoje sieja su galimybėmis minimalizuoti streso ir nesaugumo riziką, tuo tarpu savarankiško gyvenimo projektavimas už nakvynės namų ribų neišvengiamai siejamas su nežinomybe, nesaugumu – veiksniais, priešingais įprastai rutinai: „aš žinau, kad rytoj bus taip, rytoj aš eisiu į valgyklą, rytoj aš eisiu rūbų, kitą dieną iš esmės tas pats, eisiu dar į trasą“ (D4). Tuo tarpu išėjus iš nakvynės namų, anot socialinės darbuotojos, „aš jau nežinau, kas manęs laukia. Vieną dieną dirbu, kitą dieną gali būt mane atleis“ (D4).

Pastarąsias pažeidžiamumo, nesaugumo baimes darbuotojai įvardija kaip vienus pagrindinių veiksnių, lemiančių asmens pasilikimą instituciniame cikle, skatinančių ir palaikančių jo adaptaciją prie organizacinės tvarkos, savarankiškumo įgūdžių mažėjimą, vadinamojo išlaikytinio mentaliteto formaciją. Viena socialinių darbuotojų išreiškė nuogąstavimus dėl socialinės pagalbos priemonių ir galimybių trūkumų, neleidžiančių pradėti spręsti socialiai pažeidžiamų asmenų patiriamų problemų ankstyvesnėse stadijose, nes ilgainiui šie asmens patiriami sunkumai kaupiasi, didėja, ir galiausiai jis tampa nebepajėgus savarankiškai su jais susidoroti: „Jeigu mes užgriebtumėm vidurį ir padėtumėm jiems vidury, galbūt neišsivystytų ta priklausomybė institucijoj, kur jau tokios problemos, kurių jau pats žmogus neišsprendžia. Vidury jos sprendžiamos lengviau, išmoksta pats“ (D1).

Kita fokus grupės dalyvė, kvestionuodama socialinių paslaugų teikimo institucijų funkcijas, pabrėžia atsirandančią prieštarą dėl šių įstaigų taisyklėse akcentuojamo klientų savarankiškumo ugdymo, kuris, jos teigimu, iš principo nėra įmanomas tokio pobūdžio institucijoje, nes asmuo dažniausiai neturi realių galimybių daryti poveikio institucijos veiklai:

Absurdiška kalbėti apie žmogaus savarankiškumą, jeigu jis galbūt jo niekada neturėjo arba jeigu turėjo, tai labai greitai institucijoj jį praranda. Ir įstaigoj kalbėti apie savarankiškumo ugdymą tai yra juokinga, kai žmogus neturi savo privačios erdvės, jisai negali beveik įtakoti nieko tuose namuose, tai kaip jisai išmoks savarankiškai gyventi. Čia, kaip ir įkalinimo įstaigoj, kalbėt – mokyt žmones gyvent laisvėj, kai jisai yra įkalinimo įstaigoj... (D2)

Kita fokus grupės dalyvė, kalbėdama apie asmenų savarankiškumo ugdymo socialinių paslaugų institucijoje sunkumus, pateikė vaikų globos namų pavyzdį, kuriuo iliustruojami įstaigos taisyklių (pvz., saugumo, higienos normų laikymosi reikalavimų) ir vaikų bei paauglių galimybių įtraukti į kasdienės rutinines veiklas – maisto ruošimą, tvarkymąsi – apribojimai. Globos namuose dažniausiai nėra numatytos galimybės vaikams dalyvauti kasdienės ruošos darbuose, kadangi jų atlikimas gana aiškiai reglamentuotas ir už juos yra atsakingi atskirų sričių specialistai – virėjai, valytojai. Šiuo pavyzdžiu darbuotoja iliustruoja ne tik paties asmens, besinaudojančio socialinės paramos įstaigos paslaugomis, savarankiškumo mokymosi sunkumus, kuriuos riboja įstaigos erdvė, bet ir įstaigos taisykles, sumažinančias galimybes įtraukti vaikus ir paauglius į minėtas veiklas. Kaip tokios situacijos alternatyvą ir gerosios praktikos pavyzdį darbuotoja pateikė mažesnių (šeiminių) globos namų pavyzdį – šiose įstaigose „vaikai visa tai (kasdienės ruošos darbus) gali patys daryti. Gali ir pirštą įsipjauti bulves skusdami, bet tada jie žino, kaip atrodo tas“ (D3).

Savarankiškumo ir socializacijos sunkumai buvo aktualizuojami ir vadinamojoje socialinės rizikos šeimoje augančio (arba augusio) asmens pavyzdžiu. Juo iliustruojamas elgesio modelių, neskatinančių ir nepalaikančių savarankiškumo, pareigų, įprastų kasdienių rutinų – ėjimo į darbą, tvarkymosi namie – įsisąmoninimo stygius, ribotos jų galimybės išmokti dėl pavyzdžio šeimos aplinkoje trūkumo. Šiuo atveju fokus grupės dalyvės iškeliama asmens savarankiškumo stoka įvardijama ne kaip jo asmeninė, bet kaip bendra šeimos, visuomenės narių problema:

...vaikas arba vaikai nemato, kaip suaugęs žmogus ryte keliasi tam, kad eitų į darbą. Iš kur vaikas sužinos, ką reiškia keltis anksti ir turėti įsipareigojimų eiti į darbą, jei jis tokio pavyzdžio niekada nematęs. /.../ Arba kodėl aš turiu tvarkyti, plauti grindis arba dar ką nors, jeigu niekas to nedaro mano aplinkoje. Tai iš tikro, tai nėra vaiko problema, nes jisai to nemoka, jam niekas to neparodė, jisai neišmoko. Yra šeimos problema, yra mūsų problema, visuomenės problema (D3).

Nakvynės namų gyventojų naratyvai leidžia iliustruoti fokus grupės dalyvių teiginius apie adaptaciją įstaigoje. Nakvynės namuose gyvenančio Regimanto pasakojime atsiskleidžia įstaigos taisyklių normalizavimas, šias taisykles prilyginant privačios erdvės – namų sferos taisyklėms: „savo namus turint ir tai tu savo namų taisykles nustatai, kad vat, pavyzdžiui: čia nesėdėk, čia nevalgyk ar dar kažkaip...“ (Regimantas, 34 m.), patiriamus nepatogumus jų laikantis ir įvardijant kaip įstaigos kultūros dalį: „Tu gyveni svetimuose namuose. Taip, tu skaitai, kad tai yra tavo namai. Bet tai nėra oficialiai, asmeniškai grynai tavo. Tai yra nakvynės namai. Yra tam tikros taisyklės, ir tu privalai jų laikytis“ (Regimantas, 34 m.).

Tuo tarpu informanto Algimanto naratyve apie įstaigos tvarką ir jos taisykles jaučiama įtampa, nerimas, siekis kažkuo užsiimti, nebūti be veiklos: „Įtampa, pastovi įtampa... Žiūri, ką čia padaryt, ką čia nuveikt, nu, taip ir būdavo“ (Algimantas, 55 m.). Šią įtampą mini ir informantas Regimantas, pažymėdamas, kad pasitaiko momentų, kai norisi nuo visko atsiriboti, pailsėti, tačiau susiduriama su paradoksalia situacija, kad, nors „čia automatiškai kaip ir tavo namai“, tačiau negali „negalvoti apie nieką, kažkurį laiką gyvent grynai sau... čia nuo šito, nuo darbuotojų neatsiribosi“ (Regimantas, 34 m.). Ilgainiui ši įtampa minimalizuojama, asimiliuojama arba tiesiog ignoruojama, nes, gyvenant institucijoje ilgesnį laiką, imami prioritetuoti kiti dalykai – pirmiausia, palaikantys saugumą ir kitus esminius poreikius.

Socialiniai ryšiai. Priklausomybės nuo gerovės paramos ir jos institucijų riziką fokus grupės dalyviai siejo ir dar su vienu reikšmingu dėmeniu – socialinių ryšių kūrimu ir palaikymu. Kaip pažymėjo viena fokus grupės dalyvė, išėjęs iš vienos ar kitos socialinės paramos įstaigos asmuo susiduria su būtinybe kurti naujus socialinius ryšius, kadangi gana dažnai senieji ryšiai, turėti įstaigoje, už jos ribų nebeveikia arba veikia ne visada. Pateikdama vaikų globos namų pavyzdį fokus grupės dalyvė iliustruoja, kad iš jų išėjusiems paaugliams išlieka stiprus poreikis palaikyti ryšius su saugią aplinką kūrusiais ir palaikiusiais žmonėmis – darbuotojais, auklėtojais. Nors iš esmės toks ryšys negali būti tvirtas ir garantuoti stabilumo, nes darbuotojas yra tik atliekantis tam tikrą funkciją asmuo, tačiau, kaip pažymima socialinės darbuotojos naratyve, neretai šios funkcinės ribos išsiplėčia, virsdamos bene nuolatine neformalia pagalba: „Mes turbūt kiekvienas socialinis darbuotojas esam užsiauginę „savo vaikus“ (D1).

Tuo tarpu socialinės paramos sistemoje palaikomojo pobūdžio ar kitokia socialinė pagalba iš vienos ar kitos socialinės paramos įstaigos išėjusiam asmeniui nėra reglamentuota ir dažniausiai remiasi tik darbuotojų gerano-

riškumo, siekio padėti principu, nors patys darbuotojai akcentuoja jos poreikį pripažindami, kad šiuo metu, teikiama neformaliai, ji nėra pakankama: „Praktiškai išėjęs į savarankišką gyvenimą jis yra vienas kaip pirštas. Nėra pereinamojo būsto, nėra pereinamos sistemos kažkokios. Kiek darbuotojas sakai, kad, jeigu ką, tu ateik į nakvynės namus, konsultuokis, mes, kiek galėsime, tiek padėsime, bet, nu, to neužtenka“ (D4).

Ši situacija, t. y. santykio su socialinių institucijų darbuotojais reikšmė atsiskleidė ir nakvynės namų gyventojų naratyvuose. Ryšio su socialinių institucijų darbuotojais užmezgimas ir palaikymas, gaunama socialinė pagalba ir emocinė parama, kurios dažnai nesulaukiama už įstaigos ribų, įvardijama prisirišimu prie darbuotojų, pasitikėjimu jais. Naratyvuose išskiriamas dažniausiai vienas iš įstaigos darbuotojų – socialinis darbuotojas ar psichologas, su kuriuo palaikomas artimesnis kontaktas. Nakvynės namų gyventojas Regimantas įstaigos psichologę įvardija kaip asmenį, kuriuo labiausiai pasitiki ir kuris, jo manymu, geriausiai jį pažįsta ir supranta – žino jo pomėgius, situaciją. Šio asmens pasakojimas apie darbuotoją ir jai priskiriamas savybes, demonstruojamą absoliutų pasitikėjimą primena kalbėjimą apie gerą seną draugą, kuris jį pažįsta daugelį metų:

...jinai vienintelis žmogus, kuris mane tikrai visapusiškai supranta. Suprato, supranta iki dabar, nes jinai viską, jinai viską apie mane praktiškai žino. /.../ Kaip aš gyvenu, kuo aš kvėpuoju, su kuo bendrauju, kas man patinka, kas nepatinka. /.../ jinai vienintelis, praktiškai, žmogus, kuriuo aš pasitikiu, šimtaprocentinai, ten milijoną procentų galiu jai atiduoti (Regimantas, 34 m.).

Darbuotojo, kaip pagrindinio pagalbininko ir bene svarbiausio asmens dabartinėje gyvenimo situacijoje įvardijimas aptinkamas ir nakvynės namų gyventojų Algimanto pasakojime, iš kurio matyti, kad šiuos vaidmenis atlieka socialinė darbuotoja. Šiame naratyve, panašiai kaip ir Regimanto pasakojime, reiškiamas visiškasis pasitikėjimas darbuotoja, išryškėjantis tiesioginės atsakomybės už savo situaciją delegavimu jai, kuris gali būti traktuojamas ir kaip vengimas prisiimti asmeninę atsakomybę už savo padėtį, pažymint savo bejėgiškumą ir galimybių stoką savarankiškai daryti sprendimus: „Be jos kaip be rankų, taigi viskas. Ar kaip, kur aš nuvažiuosiu ten ar panašiai. Ar ten pas gydytojus, kur aš susitvarkysiu, ką noriu. Taip, sutvarko tuos popierius... A, jeigu nebūtų, aš nežinočiau, nuo ko pradėt nežinočiau. Nežinočiau tikrai, nuo ko pradėti. Visiškai, nu“ (Algimantas, 55 m.).

Nuolatinis kreipimasis pagalbos į buvusius darbuotojus (vaikystėje, paauglystėje – į globos namų auklėtojas, vėliau – kitų socialinės paramos įs-

taigų darbuotojus) ištikus nesėkmėms, būdingas ir nakvynės namų gyventojų Giedriaus naratyve: „Tai, kaip sakant, palaikymo jokie nebuvo, nu, tai kaip aš vadinu: nebuvo į ką atsiremti“ (Giedrius, 42 m.). Tuo tarpu draugų, kaimynų, giminaičių aplinkos, įprastai visuomenėje suvokiamos kaip pagrindinės potencialios pagalbos teikėjos, nakvynės namų gyventojų naratyvuose neminimos.

Senųjų, institucijoje sukurtų socialinių tinklų palaikymas, garantuojantis saugią situaciją ir lemiantis „savos“ aplinkos susikūrimą už vienos ar kitos socialinės paramos įstaigos ribų, gali būti įvardytas kaip lemiantis asmens „įstrigimą“ jam palankioje, saugumą teikiančioje terpėje. Ši terpė apunkina galimybes įgyti naujų socialinių patirčių, užmegzti socialinius ryšius, liekant, viena vertus, saugioje, kita vertus, uždaroje situacijoje, tarp ją analogiškai išgyvenančių draugų. Viena iš fokus grupės dalyvių – socialinių darbuotojų, iliustruodama vaikų globos namų pavyzdžiu pažymi, kad toks grupavimasis neleidžia šiems asmenims pradėti gyventi savarankiškai: „jie grupuojasi, jie po vieną negali išbūti“ (D1). Kita fokus grupės dalyvė teigė, kad toks grupavimasis apriboja individualų asmenybės vystymąsi: „(neišmoksta), nei kaip normaliai užmegzti santykį, kaip jame išbūti, ir kiek yra jo atsakomybės, kiek yra kito atsakomybės“ (D4).

Šią socialinių darbuotojų apibūdintą situaciją iliustruoja ir nakvynės namų gyventojų Regimanto prisipažinimas, kuomet jis pažymi, kad artimų draugų neturi, nakvynės namuose yra suradęs tik savo draugę. Už nakvynės namų ribų socialinių santykių taip pat nemezga:

I. O jūs kiek žmonių galite pavadinti savo draugais?

R. Jeigu nakvynės namuose, nėra nei vieno. Jau nebeskaitant savo mergaitės.

I. O šiaip?

R. Šiaip gyvenime?

I. Šiaip gyvenime.

R. Irgi nėra. (Regimantas, 34 m.)

Socialinės paramos įstaigoje gyvenančio asmens uždaramą, saviizoliaciją, kurie pasireiškia rizika atsiverti aplinkiniams dėl nepasitikėjimo jais, neretai pastiprina ir gana dažnai šių asmenų turima įkalinimo patirtis. Pasakodamas, kaip ši patirtis pakeitė jo santykius, požiūrį į aplinkinius, informantas Algimantas ją įvardija „pamokomis“ – nusivylimais, lėmusiais nuostatų, aplinkos vertinimų kaitą:

Kalėjimas išmokino – bet ko negali prisileist, bet kuo pasitikėt negali, viskas. /.../ aš savo nusistatymus turiu ir savais įstatymais gyvenu. Bet kuo, su bet kuo aš nebendrauju. /.../ su kitais tai aš atsargus jau, gal per daug atsargus, gal atsargumai, gal mane ir taip žudo. /.../ Ir taip jau, ne, ne, vien tik dėl to aš nepasitikiu niekuom (Algimantas, 55 m.).

Skaudžios socialinių ryšių mezgimo patirtys, išgyventi nusivylimai lemia informanto atsargumą bendraujant su aplinkiniais, jo uždaramą, užsi-sklandimą savoje saugioje terpėje. Galima teigti, kad pastarąją situaciją sąlygoja ir bendras visuomenės socialinis fonas, požiūris į socialiai pažeidžiamus ar įkalinimo patirtis ir panašių sunkumų turėjusius asmenis.

Visuomenės požiūris. Darbuotojai fokus grupės metu išskyrė kriminalizuojantį ir marginalizuojantį valstybės ir jos piliečių požiūrį į socialinėje atskirtyje atsidūrusius, sąsajų su socialinės paramos institucijomis turinčius asmenis, kurie, kaip pažymi J. Youngas (2007), yra suvokiami kaip „kitokie“, reikalingi papildomos resocializacijos, kad galėtų išpildyti dominuojančius konvencinius vaidmenis. Institucijos – vaikų namų, nakvynės namų ar įkalinimo įstaigos – uždedama „etiketė“: „... jeigu tu esi iš ten, jeigu tavo adresas yra tas, tai praktiškai, nežinau (esi nieko vertas)“ (D2), – anot socialinių darbuotojų, apibūdina visuomenės ir atsakingų valstybės darbuotojų požiūrį į socialiai pažeidžiamas visuomenės grupes, „kad tie, kur turi problemų ar kažkaip nefunkcionuoja savarankiškai, turėtų būti uždaromi institucijose. Tiesiog į kažkokius tai namus, įstaigas, kad tiesiog nesimaišytų“ (D2).

Stigmatizacija, kaltintojo, baudžiančiojo vaidmens eksploatavimas, visuomenėje vyraujanti subjektyvistinė skurdo, socialinės atskirties samprata lemia, kad nakvynės namuose ir panašiose įstaigose apsistoję asmenys į šias visuomenės reakcijas „atsako“ adaptuodami „nevykėlio“ etiketę, siekdami ją „išpildyti“ atitinkamu elgesiu ir likdami ribojančiame nuo visuomenės gerovės paramos institucijų rate:

Visuomenė sako: „Jūs esat baisūs, negerai, jūs patys kalti, jūs buvot suaugę, patys ten praradot būstą, patys pakliuvot į kalėjimą“. Iš to žmogus gauna žinią – „aš esu nevykėlis“ (šypsosi). Kai aš gaunu žodį, kad aš esu nevykėlis, aš pradedu tikėt, kad aš esu nevykėlis, ir nebenoriu iš to rato išeit (D4).

Visuomenės požiūrį į nakvynės namuose gyvenančius asmenis socialiniai darbuotojai įvardija kaip demonizuojantį: „pasakai, kad benamis arba nakvynės namai, tai yra toks iškreiptas vaizdas... kaip apie baisų baisų žmogų, ir neaišku, ką“ (D2). Anot darbuotojų, įstaigos adresas veikia kaip etiketė, kuria „nustatoma“ asmens vertė ir vieta socialinėje struktūroje. Pateikdama

nakvynės namuose gyvenančio asmens bandymo įsidarbinti pavyzdį darbuotoja pažymi, kad daugelis potencialių darbdavių, vos sužinoję būsimos kandidato gyvenamosios vietos adresą, „užtrenkia visiškai duris... nesuteikia progos, kad susitikti su tuo žmogumi, kad pamatyti“ (D2).

Viešasis diskursas, kuriame akcentuojama „sėkmės“, „sėkmingo asmens“ samprata, taip pat yra įvardijamas kaip vienas veiksnių, lemiančių silpno, netinkamo ir nepageidaujamo normą, tad dalis sunkumus patiriančių asmenų vengia kreiptis pagalbos ir įvardyti problemas bijodami pasirodyti silpni, stengdamiesi išvengti aplinkos paniekos: „pas mus yra išvis priimta, kad žmogus turi būt sėkmingas... pas mus apskritai visuomenėje nepriimta sakyti, „aš turiu problemų, man reikia pagalbos“ (D4).

Socialinės paramos sistemos „negalios“. Visuomenėje vyraujantis silpnumo kaip „blogo tono“ diskursas apsunkina prevencinių priemonių kūrimo mechanizmus. Fokus grupės dalyviai pažymėjo, kad plėtojami prevenciniai mechanizmai leistų identifikuoti potencialias asmens problemas ar atpažinti jas ankstyvesnėse, pirminėse stadijose, užuot sprendus socialinės problemos „pasekmes“. Šiuo atveju pagalbos reikalingas asmuo „atpažįstamas“ tik tuomet, kai patenka į socialinių paslaugų sistemą ir gauna „kliento“ etiketę. Fokus grupės dalyvių pasisakymuose buvo apeliuojama ir į sunkumus patiriančio asmens pirminę aplinką – šeimos narius, artimuosius, visuomenę, ir į valstybės institucijas. Šiuo požiūriu sykiu yra deklaruojamas neoliberalaus gerovės valstybės diskurso medikalizuojantis ir normalizuojantis požiūris, siekiant asimiliuoti visas potencialios deviacijos formas, skiriant didesnę dėmesį prevenciniams mechanizmom ir taip išplečiant socialinės paramos gavėjų grupės spektrą:

...Aš norėčiau grįžti iki socialinio kliento, kur gauna paslaugas, o kas pas mus gauna paslaugas – vaikai, seneliai ir jau tie labai kraštutiniai – naromanai, benamiai. /.../ ir nenorim, neturim pinigų, turbūt nematom reikalo teikti paslaugas, reiškia, suaugusiem žmonėm, tačiau tuo metu, kai jos būtų trumpesnės, pigesnės, labiau efektyvios... (D1)

Didžiąją dalį fokus grupės dalyvių sudarė nevyriausybinėse organizacijose dirbantys darbuotojai, kurių darbas daugiausia remiasi projektų pagrindu, todėl kaip vieną struktūrinių faktorių, apribojantį darbo su socialiai pažeidžiamais asmenimis galimybes ir plėtrą, jie įvardijo projektų finansavimo taisykles. Jose griežtai apibrėžiamas darbuotojo darbo laikas su pagalbą gaudančiu asmeniu, formuojamas greito pokyčio ir rezultato siekis, apsunkinantis darbą ir skatinantis jo imitaciją, nes, kaip pažymi socialinė darbuotoja,

„realus“ darbas su šios grupės asmenimis reikalauja ilgalaikių abipusių – darbuotojo ir paslaugas gaunančiojo asmens – pastangų:

...aš negaliu greitai pasiekti rezultatų su žmogumi, kuris yra iš aplinkos, kur jau trečia ar ketvirta karta smurtauja, turi priklausomybių nuo alkoholio. Tokie stebuklai gal kartais ir įvyksta, bet jie tikrai yra itin reti. O projektai, sakykim, to iš mūsų reikalauja. /.../ Čia tikrai reikia ilgalaikio darbo, ilgalaikio indėlio... (D3)

Projektų finansavimo taisyklės, griežtai apibrėždamos tikslinę grupę ir aiškiai numatydamos finansavimo laikotarpiu būtinus pasiekti tikslus ir rezultatus, taip pat apriboja organizacijų, dirbančių su socialiai pažeidžiamomis grupėmis, galimybes įtraukti į projekto tikslinę grupę asmenis, patiriančius riziką tapti socialiai atskirtaisiais. Ši situacija, anot fokus grupės dalyvės, lemia, kad daugiausia dirbama tik su tam tikrą „kritinį“ tašką pasiekusiais asmenimis, išgyvenančiais stiprią socialinę atskirtį. Tuo tarpu asmenys, nepriklausantys socialinėms grupėms, įtrauktoms į tikslinių grupių sąrašą, paramos ir prevencinių priemonių tikėtis negali, nes, kaip pažymi socialinė darbuotoja, tokiu atveju lieka tik savanoriško darbo su šiais asmenimis alternatyva:

...tu išgyveni iš projektų, projektai paprastai turi labai aiškiai apibrėžtas tikslines grupes, pagal kokį nors ten Socialinių paslaugų katalogą, nu, kas yra rizikos grupė – tas, tas ir tas, o tai kas šitas žmogus – jis dar kol kas jokia rizikos grupė, tai pagal ką tu čia dabar aplikuoši ir gausi resursą, nes, nu, gerai, tu ten gali savanoriškai kažką ten daryti ir ieškot, bet, nu, ne visi tai gali sau leisti (D2).

Tuo tarpu anksčiau į socialinės pagalbos sistemą patekęs ir reikiamą pagalbą gavęs asmuo ne tik leistų sutaupyti finansines investicijas, bet, kaip pažymi fokus grupės dalyviai, turėtų didesnių galimybių nelikti šioje sistemos grandinėje ir integruotis į visuomenę. Diskusijų grupės dalyviai išreiškė abejonę dėl pertvarkų reikalaujančio požiūrio ir neefektyvaus didelių institucijų išlaikymo – materialinio ir jų darbo filosofijos atžvilgiu. Kaip vienas sprendimo būdų buvo siūloma vaikų globos namų ir panašių stambių įstaigų deinstitalizacija, kartu įvardijant, kad šie procesai reikėtų ir nemažus iššūkius nusistovėjusiai sistemai, jos taisyklėms, socialinio kapitalo palaikymui: „Ir visa tai valstybei labiau apsimoka nei tas įsisenėjęs (požiūris), ką reikėtų iš pagrindų keisti. Ten yra žmonės, kurie dirba, ten yra ryšiai, pažintys“ (D2). Darbuotojai išreiškė nuogaštavimus, kad valstybinio sektoriaus socialinės gerovės institucijos turi gana aiškų interesą išlaikyti tam tikrus klientų skaičius, kadangi jie yra tiesiogiai susiję su šių įstaigų finansavimu: „Tai tada globos namai, institucija yra suintere-

suoti, kad pas juos būtų kuo daugiau vaikų, nes kiekvienas vaikas atsineša savo finansavimą, savo krepšelį“ (D3). Darbuotoja atskleidė šiuo metu susiklosčiusią paradoksalią situaciją, kai viešai deklaruojama, kad globos namų filosofija remiasi darbu su vaiku, siekiant jį grąžinti į šeimą arba įvaikinti, tačiau globos namams skiriamas finansavimas, atsižvelgiant į juose esantį vaikų skaičių.

Politinis diskursas, kuris leidžia demonstruoti valstybės galią ir rūpestį socialiai pažeidžiamais asmenimis, taip pat buvo įvardijamas kaip neskatinantis valstybinio sektoriaus institucijų pertvarkos ir jų funkcijų paskirstymo: „Ir pačiai valstybei pasakyti, kad va, mes rūpinamės beglobiais vaikais, o ne šeimos, ne tie patys nevyriausybininkai, irgi yra kažkiek patogu“ (D4). Šios nevyriausybinių sektoriaus darbuotojų pastabos atskleidžia valstybės, kaip dominuojančio ir centralizuotai pagalbą socialiai atskirtiems asmenims teikiančio pagrindinio veikėjo vaidmenį. Tokio tipo pagalba gali būti įvardyta kaip unifikuota, sąlygojama įvairių biurokratinių procedūrų, todėl sulaukia kritikos iš nevyriausybinių sektoriaus darbuotojų, savo įstaigoje besivadovaujančių kitokiais principais ir vertybėmis nei valstybinio sektoriaus organizacijos.

Apibendrinimas

Analizuojant nakvynės namų gyventojų ir socialinių paslaugų sistemos darbuotojų požiūrį į faktorius, turinčius įtakos asmenų įsitraukimui į vadinamąją „institucinę grandinę“, išryškėjo reikšmingas socialinių paslaugų gavėjų adaptacijos gerovės institucijose dėmuo, kuris siejamas su institucijos kultūros normų ir taisyklių perėmimu, pasitikėjimu grįsto santykio su darbuotojais (ar atskiru darbuotoju) palaikymu. Šis ryšys gali būti įvardijamas kaip kompensacinis, nes tyrimo dalyviai, nakvynės namų gyventojai, nėra linkę palaikyti kitų reikšmingų socialinių ryšių už įstaigos ribų. Ši tendencija fiksuojama ir kitų benamystės tyrimų rezultatuose, kuriuose pažymima, kad ilgalaikis arba trumpesnis periodus apimantis, tačiau besikartojantis benamių asmenų apsistojimas nakvynės namuose lemia ryšių su šeima ir kitų socialinių tinklų praradimą (Pillinger 2007). Atlikę longitudinalinius benamystės tyrimus P. Mayock ir K. Verki (2006), analizuodami „institucinės grandinės“ priežastis pažymi, kad gyvenimo gatvėje, apsistojimo laikinuose nakvynės namuose patirtys tiesiogiai siejamos su žalingų įpročių, kriminalinių veiksnių rizika, o naudojimosi benamiams teikiamomis socialinėmis paslaugomis trukmė yra tiesiogiai siejama su galimybėmis išėiti iš benamystės situacijos –

kuo ji ilgesnė, tuo labiau silpsta bendruomeninis, šeiminis ryšys, ir minėtas procesas trunka ilgiau (Mayock, Verki 2006).

Tuo tarpu išėjimą iš socialinės gerovės institucijos ir savarankiško gyvenimo už nakvynės namų ribų projektavimą informantai siejo su nežinia, nesaugumu, pažeidžiamumu, baime prisiimti riziką. Šie faktoriai gali būti įvardyti kaip grėsmė asmens prisiimtai nuolatinei rutinai, „dienotvarkei“, kurią „diktuoja“ socialinių paslaugų įstaigos normos ir taisyklės. Įprastos rutinos sutrikdymas, informantų siejamas su rizika, remiantis A. Giddens (2000), gali būti traktuojamas kaip „įvykis“, kuriuo išreiškiama grėsmė vadinamajam „apsauginiam kokonui“ (Giddens 2000, 166). Šiuo atveju, gyvenimas nakvynės namuose ar migracija į kitas socialinės paramos įstaigas sukuria ir palaiko pasaulio „be įvykių“, kuris suvokiamas kaip saugus, pastovus, jausmą. Nakvynės namų, kaip „totalinės institucijos“ *gofmaniškąją* prasme, samprata leidžia ją įvardyti kaip interakcinio proceso rezultatą, kuris konstruoja ir yra konstruojamas joje reziduojančių asmenų per institucijos ir jų pačių kuriamas ir palaikomas vertybes, kultūros normas ir socialines praktikas. Šios institucijos tampa „gyvenamąja erdve“ žmonių grupei, kurią sieja tam tikra panaši ir vienijanti socialinė situacija (pavyzdžiui, socialinės globos poreikis). Individų turimos gyvenimo „totalinėse institucijose“ – nakvynės namuose, kalėjimuose – patirtys, įvairių užsienio tyrimų duomenimis, yra vieni pagrindinių faktorių, lemiančių patekimą į „institucinę grandinę“. Įkalinimo patirtis, šiuo atveju, yra akcentuojama kaip esminė, lemianti nuolatinį ilgesnį ar trumpesnį apsistojimą nakvynės namuose (Metraux, Culhane 2006; Mayock, Corr 2013). Fokus grupės dalyvių diskutuota vaikų globos namų patirtis, gretinant ją su „savarankiškumo išsiugdymo stoka“ ir rizika pasidaryti priklausomam nuo socialinės gerovės sistemos paramos, susisieja su daugelyje įvairių studijų pateikiama globos namų patirties, kaip veiksnio, lemiančio nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjimo (ir benamystės) rizika (Anderson 2001). Tyrimuose rečiau aptinkamas patirties, augant vadinamojoje socialinės rizikos šeimoje, faktorius, fokus grupės dalyvių įvardytas kaip lemiantis asmens savarankiškumo stoką ir socializacinių gebėjimų trūkumus bei riziką patekti į priklausomybės nuo socialinės paramos ir socialinių paslaugų institucijų spąstus. Fokus grupės dalyviai, deklaruodami medikalizuojantį neoliberalų požiūrį, kvestionuodami sisteminius ir struktūrinius dalykus kaip vienus esminių individų palaikomos „institucinės grandinės“ veiksnių, įvardijo savarankiškumo ugdymą, kuris, esant ribojančioms institucijos taisyklėms, tampa neįmanomas. Darbuotojai, nors ir patys būdami gerovės valstybės sistemos dalis, fokus grupės metu kvestionavo legitimuojančios valstybės, kaip sprendžiančiojo ir tvarką palai-

kančiojo autoriteto, galią ir visuomenės požiūrį, kuriuo palaikomas nakvynės namų, kaip vietos, skirtos asmenims, „turintiems problemų ir nefunkcionuojantiems savarankiškai, todėl patalpiniams į kažkokius tai namus, įstaigas, kad tiesiog nesimaišytų“, sampratas. Fokus grupės dalyvių akcentuotas neigiamas visuomenės požiūris į socialiai pažeidžiamas grupes, – nakvynės namų adreso, kaip „etiketės“, žyminčios juose gyvenančio asmens „kitoniškumą“, reikšmė susisieja su G. McCoy ir R. Peddle (2012) pastebėjimu apie marginaliam sluoksniui priklausančių asmenų diskriminaciją darbo rinkoje, kai darbdaviui pakankama priežastis atmesti siekiančio įsidarbinti kandidato gyvenimo aprašymą yra pastarojo gimimo vieta skurdžiame Dublino kvartale. Hansen et al. (2006) pažymi, kad priklausomybė nuo socialinės paramos (šiuo atveju – naudojimas nakvynės namų paslaugomis) neretai traktuojama kaip žmogiškojo kapitalo stygius (kuriuo dažnai aiškinamas asmens priklausymas nuo socialinės paramos) ir potencialiems darbdaviams signalizuoja apie silpnesnius asmens gebėjimus. Kita vertus, galima teigti, kad šie gebėjimai, žmogiškasis kapitalas, asmeniui atsidūrus socialinės paramos sąlygose, „instituciniame cikle“, ir aktyviai nedalyvaujant darbo rinkoje, natūraliai silpnėja.

Fokus grupės dalyviai, kaip vieną jų darbo galimybes ribojančių priežasčių, įvardijo dažniausiai projektų įgyvendinimu grįstą finansavimą socialinio darbo veikloms. Šitoks finansavimas paremtas greitų rezultatų siekiu, kurie, dirbant tokio pobūdžio darbą, neretai iš esmės neįmanomi. S. F. Schram et al. (2009) šį procesą įvardija kaip disciplinuojančią praktiką ir „verslo modelį“, kuomet ir socialinių paslaugų gavėjai (klientai), ir su jais dirbantys darbuotojai mobilizuojami vienam tikslui – numatytai programai įgyvendinti (Schram et al. 2009, 7). Šis procesas gali būti siejamas su gerovės valstybės marketizacija ir verslo principų taikymu, valstybės disciplinuojančią galią ir lėšas pajungiant bendram tikslui.

Šiame straipsnyje pateikti rezultatai apima tik vienos nedidelės socialinės grupės – nakvynės namų gyventojų – santykio su socialinės paramos institucijomis patirtis ir socialinių darbuotojų išvalgas apie asmenų atsidūrimą socialinės paramos sąlygose. Didėjanti priklausomų nuo socialinės gerovės paramos asmenų populiacija, marginalių socialinių grupių kriminalizavimas skatina diskutuoti ir apie didesnių socialinės atskirties grupių narių patirtis socialinės paramos sistemoje, taip pat – socialinių paslaugų teikimo struktūros modelių kaitą, didėjantį šios srities įstaigų skaičių ir jų vaidmenį aukščiau minėtiems veiksniams. Kaip rodo užsienio šalyse atlikti tyrimai, diskutuojant dėl pavienių socialinių grupių asmenų socialinės atskirties ir įsitraukimo į socialinės paramos sistemos sąlygas ir ypač į vadinamąją „institucinę grandinę“ priežasčių,

itin naudinga taikyti įvairesnio pobūdžio tyrimų prieigas, pavyzdžiui, biografinio tyrimo prieigą, leidžiančią fiksuoti tam tikrus asmens gyvenimo „lūžius“ ir įvykius, lėmusius jo įsitraukimą į šią sistemą. Tuo tarpu longitudiniai tyrimai galėtų padėti fiksuoti ir analizuoti jau įsitraukusių į paramos sistemą ar pavienes jos institucijas asmenų gyvenimo ir „institucinės migracijos“ trajektorijas.

Literatūra

Abramovitz, M. 2012. “Theorising the Neoliberal Welfare State for Social Work.” In *The Sage Handbook of Social Work*, eds. M. Gray, J. Midgley, S. A. Webb, 33–50. Sage Publications Ltd.

Ackermann, M. 2010. “The Relationship between Incarceration in the Richmond City Jail and Stays in Local Homeless Shelters.” Internetinė prieiga: <http://www.homewardva.org/sftp-homeward/Relationship%20between%20RCJ%20and%20homelessness%20092010%20FINAL%20mea.pdf> [žiūrėta 2014 07 05].

Anderson, I. 2001. Pathways through Homelessness: Towards a Dynamic Analysis. Urban Frontiers Programme University of Western Sydney.” Internetinė prieiga: http://www.urbancentre.utoronto.ca/pdfs/elibrary/Anderson_Pathways-Homeless_.pdf [žiūrėta 2014 07 05].

Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. 2008. *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.

Culhane, D. P., Metraux, S., Byrne, T. 2011. “A Prevention-centered Approach to Homelessness Assistance: A Paradigm Shift?” *Housing Policy Debate* 21 (2): 295–315.

Culhane, D. P., Parker, W., Poppe, B., Gross, K., Sykes, E. 2007. “Accountability, Cost-effectiveness, and Program Performance: Progress Since 1998.” In *Toward Understanding Homelessness: The 2007 National Symposium on Homelessness Research*, eds. D. Dennis, G. Locke, J. Khadduri, 12–1. Washington, DC: U. S. Department of Health and Human Services, U. S. Department of Housing and Urban Development.

DeWard, S. L., Moe, A. M. 2010. “Like a Prison!': Homeless Women's Narratives of Surviving Shelter.” *Journal of Sociology and Social Welfare* 37 (1): 115–135.

Dordick, G. 1996. “More than Refuge: The Social World of the Homeless Shelter.” *Journal of Contemporary Ethnography* 24 (4): 373–404.

Giddens A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius: ALK/Pradai.

Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. England: Penguin Books.

- Goodman, B. 2013. "Erving Goffman and the Total Institution." *Nurse Education Today* 33 (2): 81–82.
- Hansen, J., Lofstrom, M., Zhang, X. 2006. State Dependence in Canadian Welfare Participation. IZA Discussion Paper No. 2266. August: 1–42.
- Huberman, M., Miles, M. 1994. "Data Management and Analysis Methods." In *Handbook of Qualitative Research*, eds. N. Denzin, Y. Lincoln, 428–444. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Young, J. 2007. *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*, London: Sage.
- Katz, M. 1997. *Improving Poor People: The Welfare State, the „Underclass“, and Urban Schools as History*. Princeton: Princeton University Press.
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“, 2006 m. balandžio 5 d. Nr. A1-93. Vilnius. *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1570.
- Lyon, D. 2007. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity Press.
- Mayock, P., Corr, M. S. 2013. *Young People's Homeless and Housing Pathways: Key Findings from a 6-year Qualitative Longitudinal Study. The National Children's Strategy Research Series*. Dublin: Department of Children and Youth Affairs.
- Mayoc, P. Sheridan, S. 2013. "‘At home’ in Prison? Women and the Homelessness-Incarceration Nexus." *Irish Probation Journal* 10: 118–140.
- Mayock, P., Vekic, K. 2006. *Understanding Youth Homelessness in Dublin City: Key Findings from the First Phase of a Longitudinal Cohort Study*. Dublin: Children's Research Centre, Trinity College Dublin, Office for the Minister for Children.
- McCoy, G., Peddle, R. 2012. "Neoliberal Policy and its Influence on Welfare Ideology: A Source of Social Injustice?" *Socheolas. Limerick Student Journal of Sociology* 3 (2): 60–79.
- Metraux, S., Culhane, D. P. 2004. "Homeless Shelter Use and Reincarceration Following Prison Release: Assessing the Risk." *Criminology and Public Policy* 3 (2): 139–160.
- Metraux, S., Culhane, D. P. 2006. "Recent Incarceration History among a Sheltered Homeless Population." *Crime and Delinquency* 52 (3): 504–517.
- O'Connor, B. 2001. "The Intellectual Origins of Welfare Dependency." *Australian Journal of Social Issues* 36 (3): 221–236.
- Pillinger, J. 2007. *Homeless Pathways: Developing Effective Strategies to Address Pathways into, through and out of Homelessness. A Research Study for Focus Ireland*. Dublin: Focus Ireland.

- Quilgars, D., Fitzpatrick, S., Pleace, N. 2011. *Ending Youth Homelessness: Possibilities, Challenges and Practical Solutions*. York: Centre for Housing Policy, University of York and School of the Built Environment, Heriot-Watt University.
- Schram, S. F., Houser, L., Soss, J., Fording, R. C., Rosenstein, P., Winterbottom, T. 2009. "The Recovery Model Comes to Welfare: Oblates, Advanced Marginalization, and Neoliberal Paternalism." Paper to be presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, September 3-6, 2009, Toronto, Canada.
- Snow, D. A., Anderson, L. 1993. *Down on Their Luck: A Study of Homeless Street People*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Snow, D. A., Baker, S. G., Anderson, L. 1989. "Criminality and Homeless Men: An Empirical Assessment." *Social Problems* 36: 532–549.
- Stark, L. 1994. "The Shelter as "Total Institution": An Organizational Barrier to Remediating Homelessness." *The American Behavioral Scientist* 37: 553–562.
- Wacquant, L. J. D. 2000. "The New 'Peculiar Institution': On the Prison as Surrogate Ghetto." *Theoretical Criminology* 4 (3): 377–389.
- Wacquant, L. J. D. 2008. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Welsh, P. J., Parsons, C. 2006. "Social Justice, Service Delivery and Welfare: Reform the Politics of Deprivation, Disaffection and Education in the District of Thanet." *Education, Citizenship and Social Justice* 1 (1): 39–57.

(Self-)Involvement in the Social Service System: Attitudes of the Residents of Homeless Shelters and of the Staff at Social Service Institutions

Summary

With neo-liberal welfare policy developing the concept of a beneficiary dependent on the welfare system, the growing number of such persons and the increasing duration of their dependency prompt a discussion about the “culture of welfare dependency” and so-called “institutional circuit” that a part of society members fall into (Metraux, Culhane 2006). The welfare system itself and its structural parts maintain this “institutional circuit.” Individuals become dependent on the welfare state by adapting to the procedures and rules of welfare institutions and remaining within this system for a long time. Furthermore, different forms of social control, marginalization, assimilation and deviation became important in maintaining social justice in the neo-liberal welfare state. A homeless shelter can also be treated as a preventative mechanism allowing the absorption of potential threats posed by the people using its services. Focusing on the ways of persons’ involvement in Lithuanian homeless shelters, the article analyzes the experiences of their residents, and the relationship between the homeless, different institutions of welfare state and their staff. The focus group interview with social workers and semi-structured interviews with male residents of the homeless shelters enable to identify factors and practices that make them develop dependency on institutional welfare.